

Як не парадоксально, але й «перехідний» ЦК УРСР (як і цивільні кодекси інших радянських республік того періоду) може бути віднесений до типу «пасіонарних». Хоча по своїй суті він був запозиченням багатьох ідей та інститутів BGB (навіть вторинним запозиченням, оскільки ґрунтувався на положеннях ЦК РРФСР), однак для того часу і місця, де він був прийнятий, це був прорив у правовому регулюванні відносин цивільного обігу. Цей початок міг би мати гарне продовження, якби не зміна світоглядних засад і соціально-економічних умов існування суспільства. Події, які відбувалися далі, ще раз показали, що право, а надто право приватне, є частиною культури (певної локальної цивілізації) і зміст його зазнає змін разом з останньою. До речі, цей висновок зайвий раз нагадує, що прийняття будь-якого кодексу — це не завершення, а лише початок процесу, остаточною доля якого наразі невідома.

Надійшла до редколегії 15.04.02

І. Бойко, кандидат юридичних наук
(Львівський національний університет
ім. Івана Франка)

Надання судового самоврядування вірменській громаді м. Львова (XIV–XVIII століття)

Вивчення історії судового самоврядування вірменської громади м. Львова привертає увагу правознавців і має не тільки науковий інтерес, а й практичне значення в сучасних умовах щодо врахування в українському законодавстві особливостей розвитку національних меншин, які проживають в Україні. Крім цього, дослідження цих історичних проблем полегшить вироблення нових принципів підходів до вирішення завдань, що поставлені перед судовою реформою в сучасній Україні.

Вірменська громада у Львові була найбільш чисельною серед усіх вірменських колоній у Галичині. Як свідчать давньоруські літописи, перші вірменські поселенці з'явилися у Львові

в період Галицько-Волинського князівства. Князь Данило Галицький, заснувавши місто Львів, поселив у ньому іноземців із різних країн, зокрема і вірмен, які прибули з татарських земель¹. Вірмени охоче переходили на військову службу до галицько-волинського короля Лева, оскільки їм як християнам були чужі віра, звичаї, традиції татар. Завдяки прихильному ставленню до вірмен короля Лева їм було виділено ділянку землі у північній частині міста, де з часом вони побудували монастир, декілька церков, жилі будинки. Крім цього, їх приймали на військову службу, визнавали жителями міста Львова, надавали певні права та привілеї.

У Львові вірмени активно займалися торгівлею, різними видами ремісничого виробництва. Львівські вірмени виступали посередниками в торгівлі між Польщею і Персією, Молдавією і Росією, Туреччиною тощо.

Після окупації польськими феодалами Галицько-Волинського князівства в 1349 р. майже не змінилося соціально-правове становище львівських вірмен. Вірменські купці і в умовах польського володарювання зберігали свої провідні позиції в торгівлі зі Сходом. Польський уряд сприятливо ставився до вірменського населення, зокрема до львівських купців, і надавав вірменській громаді Львова різні привілеї. Польський король Казимир III грамотою від 17 червня 1356 р. надав вірменській громаді Львова право судового самоврядування. Грамота проголошувала, що місту Львову надається магдебурзьке (німецьке) право, «а для інших народів, що живуть у цьому місті, а саме: вірменам, євреям, сарацинам, русинам та іншим будь-якого стану чи становища з особливої нашої ласки дозволяємо користуватися відповідно до їх звичаїв, зберігати необмеженими їхні права, надаючи одночасно їм можливості, щоб будь-які кримінальні справи, які виникнуть між ними і іншими, вирішувати за магдебурзьким правом і при вїтті відповідно до їхніх прохань. А якщо відмовлятимуться за магдебурзьким правом, яким вищезгадане місто повинно користуватися, тоді вказані нації — вірмени, євреї, сарацини, татари, русини і всі інші нації, які є в цьому місті, мають можливість поставити і вирішувати будь-яке питання на суді своєї нації, але під головуванням міського вїтга»².

¹ Див.: Дашкевич Я. Р. Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчакських джерелах // Україна в минулому. — Київ; Львів, 1992. — Вип. 1. — С. 9.

² Привілеї міста Львова (XIV—XVIII ст.) / Упорядник М. Карпаль, наукові редактори Я. Дашкевич, Р. Шуст. — Львів, 1998. — С. 29.

Виходячи з цього національні громади, які проживали у межах міста Львова, в судових справах все ж залежали від міської управи, тобто судилися або на підставі магдебурзького, або на підставі національного права у відокремлених змішаних судах, де суддями були представники їхніх громад, а головою представник міста — вїйт.

Львівські вірмени відповідно до витягу із згаданої грамоти Казимира III мали свою відокремлену юридичну громаду, на чолі якої стояли вїйт і рада старійшин. Деякі історичні джерела свідчать про те, що у 1368 р. вірмени мали свого вїйта Абрагама, з 1368 р. — вїйта Богдана, упродовж 1434–1441 рр. — вїйта Якуба та ін.¹ 29 вересня 1388 р. Владислав II видав привілей, згідно з яким вірменській громаді Львова надавалося право вибирати свого вїйта та здійснювати правосуддя під його головуванням². Повноваження вірменського вїйта поширювались винятково на львівських вірмен та вірмен, що проживали в передмісті. Юрисдикція вїйта не поширювалася на вірмен, які прийняли католицьку віру, а також на тих вірмен, які за власною волею судилися за магдебурзьким правом у міських судах Львова. Львівські вірмени мали також свою церковну організацію, очолювану вірменським єпископом.

Судове самоврядування вірменської громади не завжди задовольняло львівську міську громаду. Міська громада Львова стверджувала, що в місті повинен бути один вїйт і його суду мають підпорядковуватися всі міщани, незалежно від національності, а також прагнула скасувати посаду вірменського вїйта. Вирішуючи ці спори, польські королі були змушені підтримувати одну із сторін або займати нейтральну позицію, щоб шляхом компромісу примирити конфліктуючі сторони.

Вірменська громада Львова мала свій суд, головою якого був вїйт. До складу вірменського суду входили від 5 до 13 осіб: вїйт і 4–6 або 12 засідателів, які мали знати вірменське право і відзначатися честю. Крім вїйта, обиралися його заступник, а також нотаріус (секретар суду), в обов'язки якого входили також тлумачення і роз'яснення правових норм. Вірменський суд вирішував справи колегіально, причому засідателі виконували

¹ Див.: Akta Grodzkie i Ziemskie. — Lwow, 1878. — Т. XIV. — S. 253.

² Див.: Центральний державний історичний архів України у Львові. — Ф. 52. — Оп. 2. — Спр. 613. — Арк. 287.

свої обов'язки довічно. Засідання суду, як правило, відбувалися кожного місяця шовівторка, за винятком святкових днів. Строки розгляду справ не регулювались законом, за винятком справ, які стосувались приїжджих осіб (для них був встановлений строк — 4 дні). Духовні вірменські суди збиралися за необхідності по понеділках, четвергах і суботах щотижня, за винятком релігійних свят, днів виїзду вірменського єпископа, дня народження і коронації польського короля.

Розгляд цивільних справ розпочинався за позовною заявою. Деякі цивільні правовідносини, які виникали між вірменами, вирішувалися на основі норм вірменського звичаєвого права. Так, при вилученні будинку в боржника новий господар на кухні запалював вогонь, що було підтвердженням переходу до нього права власності. Боржник повинен був сплатити борг протягом трьох тижнів. Борг сплачувався як в грошовій, так і в натуральній формі. У разі, коли особа не змогла сплатити борг у зазначений строк, вона підлягала арешту до погашення боргу. Крім цього, було передбачено право сплатити борг і іншим особам¹.

Кримінальні справи порушувалися за заявою потерпілого. Відповідальність наставала з п'ятнадцятирічного віку. За вбивство передбачалась головщина у розмірі 365 злотих. Розмір головщини при вбивстві багатого вірменина збільшувався, а при вбивстві бідняка — зменшувався на одну третину, що свідчило про існування соціальної несправедливості. До вбивства прирівнювалось і неналежне лікування лікарем хворого, внаслідок чого хворий помирав. Лікар звільнявся від головщини у тому випадку, коли було доведено, що хворий не виконував його вказівок щодо лікування хвороби. Вірменське право передбачало відповідальність як за умисне, так і за неумисне вбивство.

Особливістю вірменського судочинства було поєднання цивільних і кримінальних справ в одному судовому процесі. Про початок суду сторони та жителів вірменського кварталу повідомляли усно (голосно) судові службовці — «підвійськові». Перед початком судового розгляду вїйт та два засідателі повинні були бути присутніми у вірменській церкві, де сторони процесу склали присягу. В разі, коли було знайдено вбиту людину, суддя з власної ініціативи мав сам проводити розслідування.

¹ Див.: *Balzer O. Porzadek sadow i spraw prawa ormianskiego r. z 1604.* — Lwow, 1912. — S. 12.

Нез'явлення в суд тягнуло за собою відповідальність у вигляді грошового штрафу: перший раз — 3 гроші, другий — 6. Справу розглядали у присутності обох сторін або їх уповноважених. Дружину на суді мали право представляти тільки її чоловік або найближчі родичі чоловічої статі, батько міг представляти інтереси своїх дітей, брат — брата. У разі, якщо вони визнавалися винними, їх представники несли повну юридичну відповідальність.

Вірменський суд був зобов'язаний уважно вислухати обидві сторони, а також свідків у справі, з'ясувати всі обставини справи і постановити об'єктивне та справедливе рішення. Якщо не було свідків у справі, допускалась присяга, яку складали в церкві у присутності вйта, засідателів і нотаріуса (секретаря суду). Показання одного свідка до уваги не брали, свідків мало бути 2—3 і обов'язково вірменської національності. За порушення порядку в суді сторін та свідків суддя міг покарати їх ув'язненням або штрафом.

Рішення суду з цивільних справ та вироки з кримінальних справ не розмежовувались і називались декретами, їх ухвалювали більшістю голосів та скріплювали печаткою із зображенням з прапором і бакалом барана і відповідним написом вірменською мовою. Незадоволені рішенням суду мали право апелювати до польського короля. Виконання декрету входило до компетенції суду. Покараннями могли бути штрафи, тюремне ув'язнення та ін.¹

Під час здійснення правосуддя у вірменській громаді Львова керувалися старовірменським правом, тобто Судебником Мхітара Гоша (1130—1213), який складений у 1184 р. і перевезений з Вірменії на українські землі. Судебник складався зі вступу (11 глав), церковних канонів (124 статті) і світських законів (130 статей)². Джерелами Судебника послужили старовірменське звичаєве право, назване Гошем «природним законом»; закони інших народів (зокрема Грузії), що або діяли, або були відомі у Вірменії до Гоша, Старий і Новий завіти, канонічне право та ін. Головним же джерелом було вірменське звичаєве право.

У процесі здійснення правосуддя іноді виникали суперечності щодо правильності тлумачення норм вірменського права,

¹ Див.: *Кульчицкий В. С.* Осуществление правосудия в армянских поселениях в Прикарпатье // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. — Ереван, 1971. — С. 274.

² Див.: *Армянский судебник Мхитара Гоша* / Пер. с древнеармянского А. А. Паповяна. — Ереван, 1954.

які були складені малозрозумілими для королівської і міської влади Львова вірменською та вірмено-кипчацькою мовами (так називалася мова львівських вірмен. — *Г. Б.*). Крім того, виникали нові економічні відносини, які потребували правового регулювання. У результаті проведеної відповідної роботи 5 березня 1519 р. Сигізмунд I Август затвердив Статут львівських вірмен (*Statuta Juris Armenici*)¹. В історико-правовій літературі деякі вчені називають його скорочено — Вірменський статут або Статут польських вірмен. Статут складався з двох частин: до першої входило 10 статей, до другої — 124². Головним джерелом Статуту був Судебник Мхітара Гоша. Вірменський статут 1519 р. містив норми матеріального права, які регулювали правові відносини вірменської громади Львова та інших вірменських поселень Галичини. Деякі статті Вірменського статуту текстуально збігаються з відповідними статтями Судебника Мхітара Гоша. Так, використання феодалами праці своїх залежних людей Гош вважав необхідністю, оскільки земля і води захоплені багатими і сильними³. Аналогічна постановка цього питання має місце у статті 2 Вірменського статуту. Обидві пам'ятки вірменського права однаково регламентували правила кваліфікації умисного і неумисного вбивства, оголошували звільнення від відповідальності за вбивство нічних злодіїв, передбачали смертну кару за пограбування трупів, встановлювали порядок складання присяги тощо. Разом з тим у Вірменському статуті було ряд статей, яких не було у Судебнику Мхітара Гоша. Так, стаття 118 Вірменського статуту передбачала право вірменина, незадоволеного рішенням вірменського суду, апелювати до польського короля, а стаття 120 визначала склад вірменського суду тощо⁴.

Процесуальні питання регулював складений у першій половині XVI ст. «Порядок судів і справ вірменського права», який складався з передмови, 11 розділів та 132 статей і регулював такі питання: складення присяги, порядок подання апеляції, поря-

¹ Див.: Центральний державний історичний архів України у Львові. — Ф. 131. — Спр. 315. — Арк. 347.

² Див.: *Balzer O.* Statut ormianski w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519. — Lwow, 1910.

³ Див.: *Армянский судебник Мхитара Гоша.* — С. 150.

⁴ Див.: *Кульчицкий В. С.* Армянский Судебник Гоша и его применение во Львове // *Исторические связи и дружба украинского и армянского народов.* — К., 1965. — С. 148.

док складення поручительства, заповітів, укладення договорів тощо. Вперше «Порядок...» був опублікований О. Бальцером у 1912 р. в редакції 1604 р., який вважав, що його оригінальний вірменський текст був складений у 1523, 1563 і 1572 рр.¹ На відміну від Вірменського статуту, «Порядок...» не одержав державного затвердження, проте застосовувався у вірменській колонії Львова та інших місцевостях Галичини, де проживали вірмени. Деякі джерела свідчать, що цей своєрідний вірменський процесуальний кодекс не був навіть представлений на затвердження польському королю, і не має жодних доказів про те, що львівські вірмени у будь-який спосіб подавали його на затвердження. Тому можна погодитися з думкою В. Кульчицького, згідно з якою «Порядок...» можна вважати свого роду юридичним посібником, який давав необхідні знання суддям у галузі судочинства².

На початку XVI ст. міська влада Львова поступово почала обмежувати вірменську громаду щодо судового самоврядування. Особливо це проявлялося під час здійснення правосуддя, коли виникали спори щодо розмежування компетенції між міським в'їтівським та вірменським судами. Це призводило до конфліктів між міською владою та вірменською громадою, які вирішувались на користь міської влади декретом короля Казимира Ягелончика у 1469 р. Він ліквідував посаду вірменського в'їта, повноваження якого були передані міському в'їту Львова.

Вірменську старшину очолив ереспохан, тобто керівник церковної громади вірменської міської церкви. Справи у вірменському суді і далі розглядалися на основі вірменського права. Королівський декрет від 25 жовтня 1476 р. визначив порядок судочинства у вірменському суді, зокрема вірменам надавалося право на власний розсуд судитись у в'їтівсько-лавничому суді Львова. Спір між вірменським судом і міською владою мав розглядатися у королівському суді³.

¹ Див.: *Balzer O. Porzadek sadow i spraw prawa ormianskiego r. z 1604.* – Lwow, 1912. – S. 4.

² Див.: *Кульчицкий В. С. Осуществление правосудия в армянских поселениях в Прикарпатье.* – С. 272.

³ Див.: *Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упорядник М. Капраль, наукові редактори Я. Дашкевич, Р. Шуст.* – Львів, 2000. – С. 147–149.

Однак спори між вірменською громадою Львова та міською владою щодо судового самоврядування тривали і далі. Королівськими декретами Сигізмунда I Августа від 2 березня 1510 та 1518 рр. було проведено розподіл кримінальних та цивільних справ між вйтівсько-лавничими судами та вірменським судом. До повноважень міських судів належали найважливіші справи за участю вірмен, зокрема про вбивство, зґвалтування, крадіжки, повторне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, спадкові справи¹. Цей перелік був доповнений декретом короля Сигізмунда I Августа у 1523 р. справами про розбої, покарання за які передбачали смертну кару або позбавлення честі, та цивільними справами, що стосувалися нерухомості вірмен².

18 січня 1563 р. Сигізмунд II розглянув скаргу львівських вірмен на бургомістра і райців Львова, які всупереч королівським привілеям, наданим львівським вірменам, втручалися в їх юрисдикцію, припускаючись різних несправедливих вчинків: без відома старшини вірмен ув'язнювали вірмен у міських в'язницях; не давали старшинам слуг для схоплення винних; безпідставно ув'язнювали вірменського присяжного Хому Стецьковича; забороняли суди в справах нерухомого майна та кривавих ран; забороняли купівлю нерухомого майна в місті та передмісті, а також забороняли збори вірмен, додаткове обрання шести старших, крім тих шести, які засідають на суді разом з міським вйтом, і навіть виїзд в інші місця для продажу чи купівлі товарів. Вислухавши обидві сторони та ознайомившись із відповідними привілеями і бажаючи покласти край цим спорам, король разом з радниками вирішив, щоб усі судові справи щодо нерухомого майна вірмен (як у місті Львові, так і поза ним), що були під міською юрисдикцією, розглядалися не старшиною вірмен, а бургомістром, райцями, вйтом та лавниками таким чином: справу нерухомого майна вірмен, яку порушувала особа римського чи будь-якого іншого обряду, розглядали бургомістр, райці, вйт і лавники згідно з магдебурзьким правом. У разі, якщо ця справа порушувалася між самими вірменами, тоді розглядати її повинні ці ж бургомістри і райці згідно з

¹ Див.: Центральний державний історичний архів України у Львові. — Ф. 131. — Спр. 229. — Арк. 331.

² Див.: Привілеї національних громад міста Львова (XIV—XVIII ст.). — С. 169—173, 179—183.

вірменським правом, тому що спадщина вірмен відрізнялася від спадщини за магдебурзьким правом. Поділ спадкового нерухомого майна вірмени здійснювали між собою згідно з своїми правилами. Введення в нерухоме майно проводилося міським війтом і двома вірменськими лавниками, які повинні присягнути перед міським урядом. Всі справи про вбивства, покарання, грабежі як у місті Львові, так і поза містом повинні розглядатися не старшиною вірмен, а бургомістром, райцями, війтом та лавниками на підставі магдебурзького права. Перш ніж ув'язнювати кого-небудь, бургомістр і райці зобов'язані були докладніше вивчити дану справу. Вірмени згідно зі своїм правом повинні обирати 12 старшин; однак на міському суді засідатимуть не більше шести старших з війтом. Вірменам дозволялося також збиратися на наради¹.

Львівські вірмени користувалися судовим самоврядуванням упродовж тривалого часу і після захоплення Галичини Австрією у 1772 р. 24 березня 1784 р. імператор Йосиф II (1780–1790) провів реорганізацію львівського магістрату і передав йому всі справи, які розглядав до того вірменський суд. На вірмен, які проживали у Галичині, зокрема у Львові, було поширено чинність австрійського права. Однак львівські вірмени в процесі введення нової правової системи ще до 1790 р. продовжували здійснювати правосуддя за своїм правом.

Надійшла до редколегії 15.06.02

¹ Див.: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові (1233–1799) / Упорядники О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С. 296–297.